

OIKEUS OMAAN KIELEEN

ANNA-RIITTA LINDGREN

*Mikä on äidinkieleni: se on lähimmäinen kieli
jota puhuvat myös tuuli ja puu, veden kaltaat, sisin mieli.¹*

n arvioitu, että planeetallamme puhutaan noin 6 000–7 000 kieltä ja että niistä 20–50 prosenttia on vaarassa sammua yhden tai kahden sukupolven kuluessa. Vain noin 10 prosenttia kielistä näyttää tällä hetkellä olevan turvassa (Krauss 1992; Harmon 1995). Tähän joukkoon kuuluvat ennen kaikkea itsenäisten valtioiden viralliset enemmistökielet, ja suomen kieli on yksi niistä. Sen sijaan useat suomalais-ugri-

¹ Tuomas Anhava 1967: 56.

laisista sukukielistämme ovat uhanalaisia. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kieli-
poliittisessa ohjelmassa² todetaan, että Suomessa häviäminen uhkaa saamea ja romania.³

Kielten uhanalaisuus johtuu kielellisten ihmisoikeuksien puutteesta. Nykyisin vähem-
mistöt ovat kuitenkin kautta maailman ruvenneet vaatimaan kielellisiä oikeuksia. Keskei-
simpiä ovat oikeus samaistua yhteen tai useampaan kieleen joutumatta diskriminoinnin
kohteeksi, oikeus perusopetukseen omalla kielellään, oikeus käyttää omaa kieltään viran-
omaisten kanssa asioidessaan ja oikeus oppia hyvin sen maan virallinen enemmistökieli,
jossa asuu (Skutnabb-Kangas ja Phillipson 1989; Skutnabb-Kangas 2000: 499). Kielten
käytön jatkuvuus riippuu siitä, missä määrin valtaa pitävät kansat antavat uhanalaisia kieliä
puhuville ryhmille käytännössä toimivia kielellisiä oikeuksia. Eri puolilla maailmaa kas-
vaa parhaillaan kokemus vähemmistöjen kielellisten oikeuksien kehittämisestä samoin kuin
sammuvien tai jo sammuneidenkin kielten elvyttämisestä⁴. Kielellisten oikeuksien 52
artikkelia sisältävä kansainvälinen julistus⁵ tarjoaa lähtökohtia kielten aseman parantami-
seen.

KIELTEN EMANSIPAATIO

Kun tietyllä alueella käytettävät kielet ovat yhteiskunnallisesti eriarvoisia, ne muodosta-
vat kielten hierarkian. Mitkään valtasuhteet eivät kuitenkaan ole pysyviä, ja kieltenkin
yhteisöllisen aseman rakenteet muuttuvat jatkuvasti. Yksi muuttumisen mahdollisuus on
emansipatorisessa politiikassa, jonka Anthony Giddens määrittelee seuraavasti (1991: 210–
212):

Määrittelen emansipatorisen politiikan yleiseksi asennoitumiseksi, jonka tavoitte-
ena on vapauttaa yksilöt ja ihmisryhmät rajoituksista, jotka vaikuttavat haitalli-
sesti heidän mahdollisuuksiinsa elämässä. Emansipatoriseen politiikkaan sisältyy
kaksi osatekijää. Yksi on pyrkimys irrottautua menneisyyden kahleista, mikä te-
kee suhtautumisen tulevaisuuteen muutokseen suuntautuvaksi. Toinen on päämäärä
vapauttaa jotkut yksilöt tai ihmisryhmät toisten epäoikeudenmukaisen vallan alai-
suudesta. – – Se on olennaisesti »toisten» politiikkaa.

Emansipatorinen politiikka pyrkii poistamaan tai vähentämään *riistoa, eri-
arvoisuutta ja alistamista*. – – [Se] vaatii ennen kaikkea *oikeudenmukaisuutta, tasa-
arvoa ja osallistumista*.⁶

Kutsun kielten emansipaatioksi sitä, että alistettujen kielten yhteiskunnallista asemaa
nostetaan kulttuuripoliittisen toiminnan avulla⁷. Euroopan kielten valtasuhteet ja kieli-
emansipaatioiden kaudet ovat vuosisatojen ajan vaikuttaneet Suomenkin kielioloihin.

Paikalliset kielet nykyisen Suomen alueella olivat keskiajan alkupuolella suomen ja
saamen kielten murrejatkumoihin kuuluvia kieliä. Kun Ruotsin kuninkaat ja katolinen
kirkko vakiinnuttivat asemansa Pohjanlahden itäpuolella ja Hansa otti haltuunsa Itäme-

² Ohjelma on hyväksytty 1998. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kotisivu (www.kotus.fi).

³ Artikkelin on laajennettu versio omasta osuudestani yhdessä Heikki Paunosen kanssa 14.3.2001 pidetystä
esitelmästä ja liittyy kiinteästi Paunosen artikkeliin tässä julkaisussa.

⁴ Kirjallisuusviitteitä eri puolilta maailmaa ks. Huss 1999: 32–33; ks. myös Amery 2000; King 2001.

⁵ <http://www.linguistic-declaration.org> tai <http://www.troc.es/ciemen/mercator/index-gb.htm>

⁶ Kursiivit ovat myös alkuuperäisessä tekstissä.

⁷ Lähemmin Huss ja Lindgren (toim.), tulossa.

ren alueitten kaupallisen johdon, se merkitsi, että Suomeen tuli keskiajan kuluessa kolme vallan kieltä seuraaviksi vuosisadoiksi: latina, saksa⁸ ja ruotsi. Siitä lähtien ovatkin kielihierarkian korkeimmilla paikoilla vaihdelleet länsieurooppalaiset valtakielet aina tämänpäiväiseen englannin kielen erikoisasemaan saakka.

Luterilainen uskonpuhdistus synnytti 1500-luvulla protestanttisen kirkon, jonka piirissä ruvettiin käyttämään kansankieltä paljon enemmän kuin katolisessa kirkossa. Tästä seurasi emansipaation aalto, joka kosketti useita läntisen ja luoteisen Euroopan kieliä. Ruotsin kuningaskunnassa sen piiriin tulivat ruotsin ja suomen kielet. Suomen kielen kohdalla uskonpuhdistus merkitsi kirjallisen viljelyn varsinaista aloittamista.

Martti Luther käänsi Raamatun saksaksi⁹ ja otti saksan käyttöön jumalanpalvelukseensa. Siitä, miten papin tulee toimia ehtoollista jakaessaan (1520, sit. Fitzer 1983 [1968]: 133), hän kirjoitti seuraavasti:

(Pappi) julistaa kuuluvalla ja selvällä äänellä sanan eli testamentin ja nimenomaan kullloisellakin kansankielellä, että usko heräisi sitäkin varmemmin. Miksi messu voitaisiin toimittaa ainoastaan kreikaksi ja latinaksi ja hepreaksi, mutta ei saksaksi tai jollakin muulla kielellä?

Lutherilla oli kuitenkin kaksi messua, saksalainen ja latinankielinen. Hän ei näytä muutenkaan olleen yksikielisyyden kannalla, vaan kehotti edelleen opettamaan klassisia kieliä kouluissa (1524, sit. mts. 159–160):

Nyt kysyt: mitä hyötyä noissa kouluissa on latinan, kreikan ja heprean ja muiden vapaiden tieteiden opettamisesta. Voimmehan opetella Raamattua ja Jumalan sanaa saksaksi, siinä on kylliksi autuuteen. — Erästä seikkaa me emme voi kiistää: vaikka evankeliumi on tullut ja päivittäin tulee Pyhän Hengen kautta, niin se on tullut kielen välityksellä ja sen avulla myös levinnyt; sen avulla evankeliumi on myös säilytettävä — Niin paljon kuin rakastamme evankeliumia, yhtä uskollisesti harrastakaamme kieliä. — Ja painakaamme mieleemme, ettemme voi säilyttää evankeliumia vahingoittumattomana ilman kieliä. Kielet ovat huotra, jossa pidetään hengen miekkaa. Ne ovat lipas, johon on talletettu kalleuksia. Ne ovat astia, johon tämä juoma on kaadettu. Ne ovat aitta, jossa tätä ruokaa säilytetään —

Valistusajan hengessä tapahtui Euroopassa edelleen tietynlaista kielten emansipaatiota 1700-luvulla. Ruotsin kielen emansipaatio jatkui ylempien säätyjen piirissä, kun aiemmin kokonaan latinankielisissä kouluissa ja yliopistoissa ruvettiin käyttämään ruotsia. Myös hovissa ja korkeamman aristokratian piirissä ruvettiin suosimaan ruotsin käyttöä siinä, missä aiemmin oli puhuttu yleisesti saksaa. Toisaalta samalla vuosisadalla ruvettiin näissä piireissä harrastamaan myös ranskan puhumista. (Haugen 1981; Vikør 1993: 35–50.) Suomen kielen asema sen sijaan heikkeni tällä kaudella tuntuvasti¹⁰, ja ylemmät säädyt Suomessa ruotsinkielistyivät.

⁸ Hansan aikana alasaksa, reformaation jälkeen yläsaksa.

⁹ Lutherin kääntämä Uusi testamentti ilmestyi 1522 ja Vanha testamentti 1523.

¹⁰ Vastaavasti islannin ja norjan asema heikkeni samalla, kun tanskan kieli nousi kouluihin, yliopistoihin, hoviin ja korkean aatelin keskinäiseen käyttöön (Vikør mt). — Enemmän kielten emansipaatiosta Suomessa ja pohjoismaissa ks. Lindgren 2000a.

Seuraava voimakas kieliemansipaation aalto alkoi Euroopassa kansallisromantiikan kaudella. 1800-luvun loppupuolella toteutettiin useita onnistuneita kielen emansipaation prosesseja varsinkin aiemman Itävalta-Unkarin keisarikunnan alueilla, Baltiassa ja nykyisten Pohjoismaitten alueilla. Pohjolassa emansipaation aalto ulottui suomen, norjan, fäärin ja islannin kieliin. Sen hedelmänä suomenkielisillä on nykyään Suomessa täydet kielelliset oikeudet kaikilla elämänoilla. (Ks. Heikki Paunosen artikkelia tässä julkaisussa.)

KIELENVAIHDON KIERTEESEEN¹¹

Suomalaiset saavat kiittää nykyisistä kielellisistä oikeuksistaan 1800-luvun kansallismielisyyttä, mutta kuten tunnettua, kansallismielisyydellä on myös varjopuolensa. Vastaavalla tavalla kuin ruotsin kielen aseman nouseminen valistusajalla heikensi suomen kielen asemaa, kansallismielisyys on useasti johtanut vähemmistöjen aseman huononemiseen.

Ennen 1800-luvun kansallismielisyyttä maallisen ja kirkollisen vallan alapuolella eli hyvin erilaisia paikallisia kieliryhmiä. Kielten, murteiden ja kulttuurin vaihtelu oli erittäin rikasta. Valtaa pitävien taholta suhtauduttiin rahvaan monikielisyyteen ja monikulttuurisuuteen usein suhteellisen suvaitsevaisesti. (Allardt 1988; Niemi 1995, 1997; Wingstedt 1998.) Ruotsiin kuuluvassa Suomessakin ruotsinkielistyminen koski lähinnä vain ylempiä säätyjä.

Kansallisvaltioiden syntyminen ja teollistuminen merkitsivät pyrkimystä kansalliseen ja kielelliseen yhtenäisyyteen, jolloin vähemmistöryhmiin ruvettiin suhtautumaan kielteisemmin (ks. edellä mainittuja teoksia). Vähemmistöön kuulumisesta tuli stigma. 1870-luvulla luotiin sosiaalidarwinistinen teoria, joka vielä maailmansotien välisinä vuosikymmeninä väritti yleistä ajatusmaailmaa ja asenteita (Isaksson ja Jokisalo 1998). Ruotsissa ja siihen kuuluvassa Suomessa kunnioitettiin saamelaisten oikeuksia vielä 1700-luvun puolivälissä, mutta 1800-luvun kuluessa heidän maansa otettiin virkamieskäytännön kautta valtiolle. Tätä prosessia, joka saatettiin päätökseen 1900-luvun alussa, perusteltiin sosiaalidarwinistisellä argumentilla: Niin kutsutun erämaateorian mukaan saamelaiset olivat primitiivinen kansa, jolla ei voinut olla käsitystä maaomaisuudesta (Korpijaakko-Labba 2000). Veli-Pekka Lehtola on tutkinut saamelaiskuvaa sotienvälisen kauden Lappia kuvaavassa kirjallisuudessa ja tuonut esiin silloisen sosiaalidarwinismin ja rasististen asenteiden olemassaolon. Niihin liittyy näkemys saamelaisista kuolevana kansana, mikä puolestaan tuki erämaateorialla perusteltua maa-oikeuksien syrjäyttämistä. (Lehtola 1997a, 1999.)

Ennen teollistumista monet vähemmistöt elivät luontaistaloudessa käyttäen omaa kieltään eikä valtakunnan pääkielen taito ollut aina kovin tärkeääkään. Kaksi- ja monikielisyys oli tavallista, mutta toinen kieli saattoi yhtä hyvin olla toinen vähemmistökieli kuin valtakunnan enemmistökieli. Ihmisillä oli korkea koulutus siinä mielessä, että maaseudun kansanihmiset hallitsivat hyvin laajasti erilaista vaativaa tietotaitoa. Tätä sivistystä ei kuitenkaan yleensä hankittu koululaitoksessa, vaan nuoret saivat sen omalla kielellään omassa ryhmässään — perheen, suvun ja naapuruston aikuisten opastamana. Länsimai-

¹¹ Väliotsikko on muunnos Marjut Aikion väitöskirjan nimestä *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä* (1988).

sen yhteiskunnan teollistuessa monet vähemmistöt samastettiin takapajuisuuteen ja primitiivisyyteen. Niitä pyrittiin sulauttamaan enemmistöön, jolle kansallisvaltion katsottiin kuuluvan. Koululaitoksen kehittäminen teki mahdolliseksi aiempaa paljon tehokkaamman sulauttamispolitiikan harjoittamisen. Ammattiin kouluttautuminen ja tärkeiden kansalaistaitojen hankkiminen alkoi yhä enenevässä määrin tapahtua valtiollisessa koululaitoksessa, ja siitä tuli keskeinen vaikuttaja lasten ja nuorten elämään. Samanaikaisesti joukkoviestinnän merkitys kasvoi nopeasti ja modernisaatio muutti monin tavoin ihmisten jokapäiväistä kielellistä ympäristöä. Koska modernisaatio tapahtui olosuhteissa, joissa vähemmistöillä ei ollut kielellisiä oikeuksia, vaan niitä kehoitettiin tai suorastaan painostettiin luopumaan kielestään, oman kielen käyttö väheni tuntuvasti. Esimerkiksi laajoissa osissa saamelaiten kotiseutualueita, myös Suomessa, monet saamelaiset vaihtoivat kieltänsä enemmistökielen tai kasvattivat lapsensa enemmistökieliseksi¹².

Naapurimaissamme Ruotsissa ja Norjassa joutuivat myös tornionlaaksoalaiset ja kveenit määrätietoisesti sulauttamispolitiikan kohteeksi, mikä johti kotikielen vaihtamiseen lähes kaikkialla näiden vähemmistöjen perinteisillä asuma-alueilla¹³. Nationalismin ja sosiaalidarwinismin ohella tähän kehitykseen vaikutti näissä kahdessa maassa ulkopoliittinen pelko, jota aiheutti erityisesti maailmansotien välisellä kaudella Suomen silloinen nationalismi. Akateemisen Karjalaseuran piireissä laadittu Suur-Suomen kartta, johon Itä-Karjalan lisäksi kuuluivat myös Pohjois-Ruotsi ja Pohjois-Norja, herätti naapurimaissamme levottomuutta. (Eriksen ja Niemi 1981.) Tavallisille kveeneille ja tornionlaaksoalaisille suomalainen kansallismielisyys lienee ollut vierasta, mutta he joutuivat sen aiheuttaman tiukan sulauttamispolitiikan uhreiksi. Näin he siis joutuivat kahden valtion nationalismien ristituleen. Ulkopoliittinen epäluulo kohdistui ensisijaisesti kveeneihin ja tornionlaaksoalaisiin, mutta »vieraitten kansojen» lojaalisuutta kriisitilanteessa epäiltiin myös saamelaiten kohdalla. Sosiaalidarwinistinen ajattelu puolestaan oli pahinta nimenomaan saamelaisia kohtaan, vaikka myös suomalaisia pidettiin sen ajan eurooppalaisissa rotuopeissa rodullisesti mongoleina (Kemiläinen 1985).

Saamelainen runoilija Nils-Aslak Valkeapää ilmaisee sulauttamispaineen aiheuttamia kokemuksia näin (Valkeapää 1992¹⁴):

emmehän me ole edes olemassa / me olemme maanalaisia / me olemme näkymättömiä / meidän lävitsemme voi kävellä / ja he nauravat / jos kerrot / että meidän koti, palkinen / että meilläkin oikeudet / että mekin olemme / emmehän me oikeastaan ole olemassakaan / ja sellaiset / jotka eivät ole olemassa / eivät voi vaatia / mitään / eivät mitään

Kun kirjoitetaan tämmöinen runo, on kuitenkin jo lähdetty vähemmistön emansipaation tielle. Saamelaiten ensimmäinen rauhanomaiseen poliittiseen toimintaan johtanut etninen herääminen tapahtui jo 1900-luvun alussa eteläsaamelaisen Elsa Laula Renber-

¹² Lähemmin Pohjoiskalotin monikielisuuden lähihistoriasta ks. Lindgren 2000c: 23–45 ja varsinkin siinä mainittua lähdekirjallisuutta.

¹³ Kirjallisuusviitteitä ks. esim. Lindgren mt.

¹⁴ Alkuperäisteoksessa ja käännöksessä ei kummassakaan ole sivunumeroita, mutta alkuperäisteoksen kuvilla ja runoilla on yhteinen juokseva numero, joka toistuu runojen käännöksissä. Tässä lainatun runon numero on 509. — Runon kursiivit ovat alkuperäisessä tekstissä.

gin johdolla¹⁵. Enemmistön asenteet olivat siihen aikaan kuitenkin sellaiset, ettei toiminnalla ollut menestymisen mahdollisuuksia. Toisen maailmansodan jälkeen yleinen ilmapääpiiri vähemmistöjä kohtaan on muuttunut vähitellen suvaitsevammaksi niin pohjoismaisissa kuin muuallakin maailmassa. Maailmanlaajuinen etninen herääminen on voinut kehittyä, ja se on voittanut kasvavaa kunnioitusta enemmistöjenkin keskuudessa.

MAA PUHUU VIELÄ¹⁶

Arvomaailman muuttumiseen on 1970-luvulta lähtien vaikuttanut myös se, että modernisaation alkuvaiheen kehitysoptimismi vaihtui sen seikan tiedostamiseen, että olikin tultu globaalien riskien yhteiskuntaan. Tämä tuki kulttuurirelativististen näkemysten kehittymistä, vaikka usko länsimaisen kulttuurin ylivoimaisuuteen on edelleenkin yleinen. Alkuperäiskansoja ja sellaisia etnisiä ryhmiä, joiden perinteinen elämäntapa on kestävämmässä sopusoinnussa luonnon kanssa kuin teollistuneen yhteiskunnan, on ruvettu arvostamaan uusien perusteiden nojalla. Näiden kansojen kieliin on varastoitunut paljon ikivanhaa tietoa luonnon ja ihmisyyhteisön kestävästä vuorovaikutuksesta. Jokainen näistä kielistä perustuu tässä suhteessa sen alueen luonnonolosuhteisiin, jossa kyseistä kieltä on perinteisesti puhuttu. Tutkijat ovat viime aikoina kiinnostuneet biologisen, kulttuurisen ja kielellisen diversiteetin korrelaatiosta (Maffi 1998, 2000; Nettle ja Romaine 2000). Alkuperäiskansojen keskuudessa on olemassa käsitys, että kieli kuuluu maahan ja että maan ja kielien suhde on pyhä. Jeannette Armstrong kertoo okinaga-intiaanien ajattelutavasta (Skutnabb-Kangas 2000: 5, sit. Armstrong 1996):

Okinagan kielessä sama sana tarkoittaa 'meidän paikkaamme maan päällä' ja 'meidän kieltämme'. Pidämme kieltämme maan kielenä. Se merkitsee, että meidän paikkamme maa on opettanut meille kielemme. Olemme selviytyneet elämässä puhumalla kieltä, jonka maa tarjosi meille opetuksinaan. Kasvien, eläinten, vuodenaikojen ja paikkojen tunteminen rakentaa niille kielen. Kielessämme on myös sama kantasana merkityksille 'maa' ja 'keho'. Tämä tarkoittaa, että kehomme liha on osia maasta, koska se tulee meihin aineitten kautta, jotka ovat tätä maata. Maaperä, vesi, ilma ja kaikki muut elämän muodot ovat antaneet osansa lihалlemme. Me olemme maatamme, paikkaamme. Jos ei tiedä eikä kunnioita tätä eikä kiitä siitä, se on olemassaolo ilman kieltä ja maata, se on joutumista pois omalta paikaltaan. – – Tiedän, miltä tuntuu olla uhanalainen laji omalla maallani ja nähdä maan kuolevan meidän kanssamme. Minun ruumistani riistetään, sen metsiä tuhoetaan, sitä myrkytetään »kehityksellä». Jokainen kala, kasvi, hyönteinen tai eläin, joka häviää, on kuoleva osa minua. Tiedän kaikkien niitten nimet ja kosketan niitä hengelläni.

Modernisaation ei kuitenkaan tarvitse johtaa kielten sammumiseen. Ratkaisevaa on, millä tavoin nykyaikaistuminen tapahtuu. Jos se tapahtuu ulkopuolisten vallanpitäjien ehdoilla ja heidän kielellään, paikallinen kulttuuri joutuu kovan paineen kohteeksi. Vähemmistöjen emansipaatiassa ei pyritä muodostamaan reservaatteja, vaan parantamaan

¹⁵ Saamelaisliikkeen varhaisvaiheista lähemmin ks. Jernsletten 1986. Elsa Laua Renbergistä kirjailijana ks. Hirvonen 1999.

¹⁶ Väliotsikko on käännös Graham McKayn kirjan nimestä (1996).

paikallisten yhteisöjen mahdollisuuksia vaikuttaa itse omiin asioihinsa ja nykyaikaistumaan omalla kielellään, oma kulttuuri lähtökohtanaan. Saamelainen tutkija Elina Helander kirjoittaa (2000: 180):

Mielestäni saamelaisen vastarinnan tarkoituksena ei ole vanhaan aikaan, toisin sanoen jonkinlaiseen autenttiseen tilaan palaaminen, vaan pikemminkin uuteen aikaan siirtyminen, omaa maailmankuvaa ja kulttuuria eläen, kriittisesti länsimaa-laista ajattelua tarkastellen ja jotain vaihtoehtoista ja uutta kehitellen.

VÄHEMMISTÖT NOUSEVAT

Pohjoismaissa ovat Pohjoiskalotin vähemmistöt olleet aktiivisimpia ryhmiä viime vuosikymmenien vähemmistöpolitiikassa. Saamelaiset aloittivat toiminnan jo 1940- ja 1950-luvuilla; etninen herääminen on heidän piirissään alkanut kansainvälisestikin vertaillen varhain. Tornionlaaksolaiset ja kveenit aloittivat toiminnan 1970- ja 1980-luvuilla.

Vähemmistöjen yhteiskunnallinen toiminta on saanut enemmistöt ymmärtämään asioita uudella tavalla. Sekä vähemmistöjen että enemmistöjen tahoilla monet näkevät yhteiskunnan monikielisyden ja monikulttuurisuuden nykyään voimavarana. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielipoliittisessa ohjelmassa todetaan, että Suomen monikielisyys on rikkaus kaikkien Suomessa käytettävien kielten kannalta¹⁷. Tässä yhteydessä mainitaan suomen kielen lisäksi ruotsi, saame, romani ja suomalainen viittomakieli. Vähemmistöjen oikeuksiin, myös kielellisiin oikeuksiin, on ruvettu kiinnittämään huomiota ja on alettu tehdä uudistuksia, jotka askel askeleelta purkavat aiempaa sulauttamispolitiikkaa. Tämä on osa laajaa kansainvälistä kehitystä, joka näkyy muun muassa siinä, että Suomi ja muut pohjoismaat¹⁸ ovat ratifioineet Euroopan neuvoston vähemmistökieliosopimuksen ja Euroopan neuvoston vähemmistöjen suojan puiteyleissopimuksen.

Olisi kuitenkin epärealistista ajatella, että vähemmistöjen ongelmat olisivat jo ohitse. Pohjoismaista vähemmistöpolitiikkaa toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina voi luonnehtia ristiriitaiseksi: Toisaalta halutaan suosia monikulttuurisuutta, mutta toisaalta vanha sulauttamislinja käytännössä jatkuu. Vuonna 1992 saamen kielet saivat tietynasteisen virallisen aseman eräillä pohjoisilla alueilla Suomessa ja Norjassa. Ruotsissa tunnustettiin vuonna 2000 kansallisiksi vähemmistökieliksi saame, suomi, meänkieli, romani ja jiddiš, ja saame, suomi ja meänkieli saivat jonkinasteisen virallisen aseman tietyillä alueilla¹⁹. Suomen vuoden 1995 hallitusmuodon 14. pykälässä mainitaan, että saamelaisilla, romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja että saamelaisten oikeus käyttää kieltään viranomaisten kanssa samoin kuin viittomakieltä käyttävien oikeudet turvataan lailla. Näiden pohjoismaisten uudistusten toteutuminen ja käytännön merkitys on kuitenkin herättänyt kriittistä keskustelua. Myös silloin, kun suoma-

¹⁷ Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kotisivu (www.kotus.fi).

¹⁸ Poikkeuksena on Islanti, jossa ei ole autoktoonisia kielivähemmistöjä. Sellaisia ovat muut vähemmistöt paitsi siirtolaiset tai pakolaiset, jotka ovat uusia alueella.

¹⁹ Norjassa on vuonna 1998 tunnustettu viiden kansallisen vähemmistöryhmän olemassaolo: kveenien, metsäsuomalaisten, romanien, juutalaisten ja tattareiden eli vaeltajien (*de reisende*), mutta näiden ryhmien kielillä ei ole virallista asemaa.

laisille hankittiin kielellisiä oikeuksia, ensimmäinen kielilaki vuonna 1863 oli vasta yksi tärkeä askel pitkällä tiellä.

Vähemmistöt ovat ruvenneet elvyttämään kieliään, joiden käyttö on vuosikymmenien ajan näyttänyt kapenevan. Maailmanlaajuisesti voidaan havaita niin sanotun kolmannen sukupolven ilmiö²⁰. Sulauttamispolitiikan olosuhteissa vähemmistöön kuuluvat vanhemmat päättivät kasvattaa lapsensa enemmistökieliseksi, koska uskoivat sen olevan lapsilleen parasta. Vuosikymmeniä myöhemmin heidän lapsensa tai lapsenlapsensa rupesivat kuitenkin kyselemään kriittisesti, mikseivät he osaa oman kansansa kieltä, jota edelliset sukupolvet ovat keskenään käyttäneet. He paneutuivat sukunsa ja kansansa historiaan, tutkivat identiteettiään ja kulttuuriperintöään ja alkoivat vaatia yhteiskunnalta oikeudenmukaisuutta.

Niin kutsuttu käänteinen kielenvaihto (Fishman 1991) on lähtenyt liikkeelle monien vähemmistöjen keskuudessa kautta maailman. Sitä voi verrata fennomaaniperheiden kielenvaihtoon ruotsista suomeen 1800-luvun lopulla ja vuosisadan vaihteessa siinä mielessä, että nämä kielenvaihdot ovat luonteeltaan emansipatorisia (Lindgren 2000b). Ihmiset valitsevat tietoisesti omaksi kielekseen yhteiskunnallisesti alemmassa asemassa olevan kielen siitakin huolimatta, että tämä edellyttää heiltä huomattavia ponnistuksia. Käänteiseen kielenvaihtoon kuuluu olennaisesti, että kieli otetaan käyttöön suullisesti ja kirjallisesti nykyaikana tärkeillä alueilla, joilla sitä ei aiemmin ole käytetty: julkisuudessa ja virallisissa yhteyksissä, kouluissa ja korkeakouluissa, kirjallisuudessa ja mediassa, teatterissa, filmissä ja internetissä. Lehtola kirjoittaa (1997b: 12):

Saamen kieli on ollut vuosikymmenien ajan hukkumassa valtakielten alle. Koulu-
laitos, virastot ja tiedotusvälineet ovat olleet valtaväestön kielisiä. Tilanne on muuttumassa. Saamen arvostus on nousussa. Saamenkieliset tiedotusvälineet ovat elävöittäneet kieltä: katoamassa olleita sanoja ja ilmaisuja on palannut käyttöön, uusia sanoja syntyy ja luodaan tietoisesti. Saamen kieltä opetetaan paitsi äidinkielenä, myös vieraana kielenä. Saamen taito leviää.

Jos kieltä ei hylätä, vähemmistöllä ja enemmistöllä on molemmilla oma vastuunsa. Fishman on korostanut sitä, että vähemmistökielen ottaminen kouluun ei voi yksin pitää yllä kielen käyttämistä, vaan kaikkein tärkeintä on, että vanhemmat puhuvat sitä lapsilleen. Hänen mielestään avainasemassa ovat ideologinen selkiintyminen ja motivaatio vähemmistön omassa keskuudessa. (Fishman 1991.) Toisaalta on todettava, ettei myöskään pelkkä kotikielenä käyttäminen nykytilanteessa enää riitä (Huss 1999). Jos valtaa pitävä enemmistö ei päästä kieltä kouluun ja muille nykyaikana tärkeille elämänaloille, kielen käytön jatkuminen on vakavasti vaarassa. Jos kirjallisen kielen viljely on vain omakustanteiden varassa, ei kielen kehittämisestä nykyajan elämänmuotoa vastaavaksi ole kovin paljoa toivoa. Enemmistö voi estää vähemmistökielen elinmahdollisuudet rajoittamalla sen edelleen vain suulliseen ja epäviralliseen käyttöön. Tämä johtaa yleensä ennen pitkää siihen, että vähemmistö hylkää kielen, sillä vanhempien ratkaisut kotikielen valinnan suhteen ovat riippuvaisia ympäröivästä yhteiskunnasta. Ei tarvita tietoisesti suunniteltua sulauttamispolitiikkaa, vaan ainoastaan tietämättömyydestä ja kenties myös (alitajuisistakin) asenteista johtuvaa passiivista vastustusta ja välinpitämättömyyttä.

²⁰ Ks. esim. Dorian 1993.

Kielen hylkäämiseen johtaa myös se, että kieltä käytetään aivan liian vähäisessä määrin kielenkäytön alueilla, jotka ovat nykyaikana tärkeitä. Monille vähemmistöille on viime vuosikymmenien kuluessa tullut tutuksi tilanne, jossa kieltä opetetaan koulussa tunti tai pari viikossa, opettajista tuntuva osa on epäpäteviä eikä valmiita oppimateriaaleja ole tai niitä on aivan liian vähän. Tämäkin voi olla alku kielen emansipaatiolle sillä edellytyksellä, että tilanne vähitellen paranee, ja näin on myös eräissä tapauksissa nähty tapahtuvan. Mutta jos kielen asema koulussa jää edellä kuvatulle asteelle, se merkitsee käytännössä kielen hylkäämistä. Enemmistö voi pitää valtiota edistyksellisenä, koska kieli on otettu oppiaineeksi kouluun. Edistyksellisyys on kuitenkin vain näennäistä, koska kielen käyttämiselle ei anneta toimivia mahdollisuuksia. Tälle tasolle jäävä uudistuspolitiikka on sekin kielen hylkäämistä. Vähemmistökielten tulevaisuus rakentuu enemmistöjen ja vähemmistöjen yhteiselle vastuulle ja kielipoliittiselle yhteistyölle.

Jos kielellisiä oikeuksia ei ole tai jos ne ovat liian heiveröiset, ei nyky maailmassa ole kielen säilymisestä oikeastaan toivoa. Samanaikaisesti kun vähemmistöryhmien kieliä on vaihtelevassa määrin ruvettu käyttämään julkisella sektorilla ja kun ruohonjuuritasolla monin paikoin palataan oman kielen käyttämiseen, kielellinen sulautuminen jatkuu toisaalta kuitenkin laajalti. Nykyisessä tilanteessa eletään aiemmilla vuosikymmenillä vakiintuneen sulauttamislinjan ja vastasyntyneen elvyttämislínjan ristivedossa. Meänkielen ja paikallisen kulttuurin elvyttämistä varten perustetun Kangoksen ekologisen vapaakoulun rehtori Lisbeth Mörtlund sanoi koulun avajaistilaisuudessa pitämässään puheessa (Huss 1999: 141²¹):

Meiltä on varastettu meän kieli. Met häymä ottaa sen takasin. Ei meile anna sitä kukkaan ilmaseksi. Meän lapset ei tarte kysyä miksi heile ei ole opetettu suomea. Met olema kuitenkin freistanheet. Kyllä meihin mahtuu suomen kieliki. Met emmä tarte sitä hävetä. Kaksikieliset on viishaamat. Net saattava hunteerata monela laila.

BAABELIN SIUNAUS²²

Ruotsinsuomalainen Pirkko Leporanta-Morley kirjoittaa (Phillipson 2000: 72):

Te, joille samankaltaisuus / on itsestäänselvyys / vahvistamattakin vakio / ette voi tietää / kuinka erilaisuuteen / kasvetaan, kasvatetaan / kuinka katoavan tiedon / kantaminen / meidät yhdistää

Monikielisyys avaa ovet useamman kuin yhden kansan kulttuuriperintöön. Tämä antaa mahdollisuuksia nähdä omakin kieli ja kansa eri tavoin kuin yksikielinen sen näkee. Johan Wolfgang von Goethe kirjoitti vuonna 1819 (Lauhakangas 1997: 159): »Joka ei osaa vieraita kieliä, ei tiedä mitään omastaankaan.» George Bernard Shaw kirjoitti puolestaan vuonna 1903 (mp.) asiasta, joka on osoittautunut useita vuosikymmeniä myöhemmin suoritetussa tutkimustyössä tärkeäksi: »Jos sinulla ei ole täysin pitävää otetta äidinkielestäsi, jäävät muutkin kielet sinulle vieraiksi.»

²¹ Kirjassa on tekstin englanninkielinen käännös, mutta olen saanut alkuperäisen meänkielisen Hussilta.

²² Väliotsikko on käännös Einar Haugenin kirjan nimestä (1987).

1970-luvulta lähtien vahvasti vilkastunut kaksikielisyystutkimus on osoittanut, että jos oman kielen taidon kehittämisestä huolehditaan hyvin, monikielisyys on yksilön kehitykselle monin tavoin eduksi (ks. esim. Cummins 1996; Genesee 1994). Tove Skutnabb-Kangas onkin huomauttanut, että yksikielisyys on tauti, josta voi parantua.

Vaikka Suomessa, niin kuin muissakin pohjoismaissa, on syytä seurata valppaasti sitä, valloittaako englantia kielenkäytön alueita omalta kieleltä, niin tämän ei ole tarpeellista tapahtua vähemmistökielten kustannuksella, kuten Ruotsinkin kielilautakunta on toimintasuunnitelmassaan todennut. Sekä enemmistö- että vähemmistökielten samoin kuin myös englannin kielen tutkijoiden taholta on osoitettu vakavaa kiinnostusta vähemmistöjen kielellisiä oikeuksia kohtaan. Vähemmistöjen emansipaatio on kaikkien etu, ei ainoastaan vähemmistöjen, koska se puhdistaa ilmaa sulauttamispolitiikan ja sosiaalidarwinismin perinnöstä. Emansipaatio voi tehdä joskus kipeää sekin, mutta pitkällä aikavälillä se on terapiaa yhteiskunnalle. Se edistää suvaitsevaisuutta, keskinäistä kunnioitusta ja monikulttuurisuuteen sisältyvää elämän rikkautta.

Pienilukuisten ryhmien kielten sammuminen ei ole mikään automaattinen, väistämätön tai luonnollinen tapahtuma. On syytä ottaa huomioon nykyisen tilanteen erityisyys, sillä yhteisöllinen monikielisyys voi olla luonteeltaan varsin monenlaista. Yhtenä havaintoesimerkinä toisenlaisesta monikielisyiden maailmankuvasta voi mainita Australian kielio-
lot ennen kuin eurooppalaiset valloittivat mantereen. Australialaisten kielten puhujat osasivat oman kielensä lisäksi yleensä myös muita kieliä ja oppivat niitä lisää mitä vanhemmaksi tulivat. Jokaisen kielen katsottiin kuuluvan maahan tietyllä alueella, ja kun liikuttiin yhden kielen alueelta toiselle, kieltä vaihdettiin. Interetnisiä avioliittoja suosittiin ja niitä varten oli sääntö siitä, miten lapsille tuli antaa molempien vanhempiensa kieli: Ensimmäiselle puhuttiin vain hänen äitinsä kieltä, ja sen jälkeen hänelle alettiin puhua myös hänen isänsä kieltä. Tämöisten käytäntöjen vallitessa pienilukuistenkin ryhmien kielet ovat voineet säilyä sukupolvesta toiseen. — Nykyään Australian alkuperäiskansojen kielistä, joita on ollut olemassa suunnilleen 250, on jäljellä noin kolmannes, ja nekin ovat kaikki enemmän tai vähemmän uhanalaisia. (McKay 1996: 3–7, 227.)

KUKA TARVITSEE MONIMUOTOISUUTTA?

Vähemmistökielten puolustajat, joita on niin vähemmistöjen kuin enemmistönkin joukossa, ovat korostaneet kulttuurien ja kielten moninaisuuden arvoa ja sen merkitystä koko ihmiskunnalle. Moninaisuus ilmentää luovaa sopeutumiskykyä, joka on tehnyt mahdolliseksi sen, että ihmiset asuttavat planeetallamme niin arktisia kuin trooppisiakin alueita (Crystal 2000). Kielten ja kulttuurien jatkuva kohtaaminen ja risteytyminen on ehtymätön uudistumisen lähde. Yhdenmukaistettu kulttuuri on hyvin haavoittuva. Kun maailman kielistä suurin osa on vaarassa sammua lyhyen ajan kuluessa, vastaava osa ihmiskunnan kulttuuriperinnöstä on katoamisen partaalla. Michael Krauss, joka nosti kielellisen diversiteetin uhanalaisuuden kielentutkijoiden huomion kohteeksi, kirjoittaa (1992: 8):

Aivan kuten yhdenkin eläinlajin häviäminen todella pienentää maailmaamme, niin tekee myös minkä tahansa kielen sammuminen. Me kielentutkijat tiedämme ja muut ihmiset voivat tuntea, että jokainen kieli on ainutlaatuisen kollektiivisen nerokkuuden luoma saavutus, yhtä jumalallinen ja ääretön mysteeri kuin elävä organismi.

Eikö meillä olisi syytä surra Eyakhin tai Ubykhin kielen menettämistä yhtä paljon kuin pandakarhun tai Kalifornian kondorikotkan häviämistä?

Samasta asiasta kirjoittaa karjalan kielellä Pekka Zaikov (1998: 111):

Jokahini maailman kulttuuri eläy oman kielen varassa. Konsa rahvas alkau unoh-tua omua vuosisatoja paistuo kieltä ni se viey siihe, jotta omaperäini kulttuuri kuolou. Mualiman kulttuurin kannalta kaččoin tämä on paha assa, koska se iče koostuu kaikkien rahvahien kulttuuriloista. Konsa mualimasta häviev minih lin-tu- tahi eläinlaji, ni ihmiset ollah kovuan huolissah siitä. Silloin äijä siitä paissah kirjutetah – – Tämä tietysti on oikein. Onnako konsa kuolou minnih rahvahan – kieli tai kulttuuri, ni silloin ihmiset ei olla siitä huolissah. Varsinkin sen kansan ihmiset, millä ei uhkua nimi kielellini ta kulttuurikuoloma.

Toinen asia, jota uhanalaisten kielten puolustajat korostavat, on kielen merkitys sitä puhuvalle ryhmälle itselleen. Identiteetin tasapainoisuus tai sen puute voi vaikuttaa hyvin vinkin laajasti sosiaaliseen, taloudelliseen ja henkiseen hyvinvointiin. Pohjoisnorjalainen kveeni Terje Aronsen kirjoittaa (1998: 84–86):

Kyllä mieki olen ison osan omasta ijästä kävelly ympäriinsä ja hunteerannu »kuka mie olen?», mutta se on nyt menneisyyttä. Mie tiedän kuka mie olen: mie olen kvää-ni!

Hän jatkaa kääntämällä kväänin²³ kielelle eli Aronsenin sanoin kvääntämällä Kana-dan intiaanien kansallisen veljeskunnan julistusta:

Oman äitinkielen tunteminen auttaa tunteet ittensä. Kuka ylpeilee ommaa kiel-tä, hän ylpeilee ittensä.

Aronsen määrittelee oman kielen dynaamiseksi voimaksi, elämänfilosofiaksi ja kar-taksi:

Meidän kieli oon meidän kartta tähän maailmhaan. Jos tämän kartan tehthään muu-la kielelä ko pyssyjokilaisten²⁴ kielelä, eihään pyssyjokilainen jaksa seurata sitä kart-taa, ja sentähden se oon kelvoton. Mutta kartta minkä pyssyjokilainen tuntee ja saattaa seurata, semmonen kartta oon avuksi pyssyjokilaisele. Ja sillä kartala ny-kypyssyjokilainen päässee omhaan histuurihaan. – – Hän tuntee ittensä olevan osa omasta kokonaisuudesta. – – Tällä kartala ihminen onnistuu osalistumhaan omila premissilä omhaan kylttyyrhiin. Jos kartta ei sovi maisemhaan, ihminen hävvii omasta maisemasta.

Cheyenne-intiaani Dick Littlebear kertoo kaksikielisen koulutuksen henkilökohtaisesta merkityksestä itselleen (Fishman 1997: 195–196, sit. Littlebear 1984):

Kuten monet ihmiset, jotka ovat päässeet valkoisen miehen maailman makuun, en minäkään nähnyt pohjois-cheyennen kielelläni olevan mitään käytännön arvoa. [Mutta kaksikielisen koulutuksen ansiosta] olen herkistynyt omalle kielelleni. Olen viime vuoden aikana luonut omaan kieleeni läheisen suhteen, mitä minulla ei en-

²³ Etnonymyissä on variaatiota: *kveeni* ~ *kvääni*.

²⁴ Pyssyjoki Porsangin vuonon rannalla on Aronsenin kotikylä.

nen ollut. Kaikki, mitä Cheyennen kieli tuo mieleeni, on myönteistä. Isoäitini ja muut vanhat ihmiset kertoivat meille hauskoja tarinoita cheyennen kielellä. — Olen saanut tuntea aitoa iloa puhuessani omaa kieltäni, iloa, joka oli peittyneet koulunkäynnin aikana. — Oman kieleni osaaminen auttoi minua selviytymään identiteettikriisistäni — ja sai minut tiedostamaan, että olen cheyenne — niin että kykenin muodostamaan pysyvästi hyvän käsityksen itsestäni. — Kaksikielinen koulutus ja kielen opiskeleminen merkitsevät meille sitä, että samaistumme uudelleen cheyenne-kansaan — ja se voi olla vain hyväksi.

Pienten ryhmien kielten elvyttämiseen reagoidaan usein epäileväisesti sillä perusteella, että pyrkimystä ei pidetä realistisena. Jos kieleen samaistuva ryhmä haluaa elvyttää kieltään, tätä tahtoa ja luottamusta oman kielen mahdollisuuksiin tulisi kuitenkin kunnioittaa. Ei ole ulkopuolisten asia kyseenalaistaa hanketta esittämällä epäilyksiä, että se tuskin kuitenkaan kannattaa. Rob Amery on kirjoittanut väitöskirjan australialaisen kaurnan kielen elvyttämisestä. Tämä kieli oli jo kokonaan sammunut, mutta sitä käyttäneellä kansalla oli toinen näkemys asiasta (Amery 2000: 1, sit. Cherie Watkins 1997):

Jotkut ihmiset ovat kuvanneet kaurnan kieltä kuolleeksi kieleksi. Mutta kaurnakansan ihmiset eivät usko sitä. Me uskomme, että meidän kieleemme on elävä kieli, joka vain nukkuu. Nyt on tullut aika herättää se, ja tätä me olemme nyt tekemässä.

VARJOISTA

Paunosen mukaan²⁵ Suomessa harjoitettiin aiemmin suhteellisen tiukkaa julkisen puhekielen normittamista. Tätä voi pitää yhtenä esimerkkinä rajoittavasta yhtenäisyyden vaatimuksesta, joka on niin kielen suhteen kuin muissakin yhteyksissä eriasteisena ja -muotoisena ollut kansallisten tai etnisten liikkeiden heikkous. Toinen näiden liikkeiden tyypillinen varjo on kielteinen suhtautuminen toisiin ryhmiin, ja vähemmistöjen sulauttamispyrkimys on sekä vain yksi tämän heikkouden monista erilaisista ilmenemismuodoista. On esimerkiksi suhteellisen tavallista, että saman valtion vähemmistöt ovat myös toisiinsa nähden eriarvoisessa asemassa, mistä voi syntyä katkeruutta ryhmien välille. Valtiovalta voi harjoittaa »hajoita ja hallitse» -politiikkaa suosimalla yhtä vähemmistöä toisen kustannuksella. Seurauksena voi olla, että vähemmistöt kääntyvät toisiaan vastaan sen sijaan että tukisivat toisiaan monikulttuurisen ja monikielisen yhteiskunnan kehittämisessä. Toisaalta huonommassa asemassa oleva vähemmistö on voinut käyttää hyvässä asemassa olevaa lukumääräistä vähemmistöä myönteisenä esimerkkinä ja perusteena sille, että toimivaa kaksikielisyyspolitiikkaa on mahdollista harjoittaa.

Kansallisten ja etnisten liikkeiden eettisten heikkouksien aiheuttama arvostelu on usein yleistetty koskemaan kansallismielisyyttä yleensä. Lasta ei kuitenkaan kannata heittää pois pesuveiden mukana. Nykyään on paljon esimerkkejä rauhanomaisista keinoista käyttävistä etnisistä liikkeistä, jotka eivät pyri yksikielisyteen vaan korkeatasoiseen monikielisyyteen, eivät uusien yksikielisten valtioiden perustamiseen vaan kehittämään yhteiskunnasta julkisesti ja avoimesti monikulttuurista ja monikielistä. Muun muassa useat pohjoismaiset vähemmistöliikkeet ovat esimerkkejä monikielisyyteen, moniarvoisuuteen ja suvait-

²⁵ Ks. Paunosen artikkelia tässä julkaisussa.

sevaisuuteen pyrkivistä liikkeistä ja eroavat tässä suhteessa 1800-luvun kansallismielisyydestä. Sen ihanteenahan oli »yksi kansa, yksi kieli, yksi valtio», ja se loi sen vieläkin laajalti vallitsevan mielikuvan, että yksikieliset valtiot ja kansalaisten enemmistökielinen yksikielisyys olisi normaali tilanne. Todellisuudessa valtioita, joissa ei ole kielivähemmistöjä, on hyvin vähän (Allardt ja Starck 1981). Viime aikoina on sen sijaan ruvettu monissa kansainvälisissä yhteyksissä käyttämään ilmausta »unity in diversity». Tasapainoisesti myönteistä etnolingvististä tietoisuutta²⁶ ilmentää intialainen konkaninkielinen runoilija Manohar Sardesai tekstissä, jossa oman kielen merkitys esitetään universaalina arvona (Fishman 1997: 241–242, sit. Sardesai 1962):

Tiedän, että konkanin kieli on pieni kieli. Oli lamppu sitten suuri tai pieni, se on kuitenkin lamppu. Oli kieli suuri tai pieni, se on kuitenkin kieli. Ja me tarvitsemme sitä poistaaksemme tietämättömyydestä johtuvan pimeyden – –

Yhteistä äidinkieltä puhuvien ihmisten välillä on vahva side. Olemme voineet joutua erilleen toisistamme poliittisten tai uskonnollisten mielipiteittemme takia, mutta kieleemme voi kuitenkin toimia meitä yhdistävänä siltana. Virkamies Mangaloressa, kalastaja Kankonissa, bramiini Bombayssa ja kristitty merimies laivalaan — kieleemme ansiosta me kuulumme kaikki yhteen. Kieleemme on peili, joka heijastaa yhteiskuntaamme, perintö, jonka esi-isämme ovat meille antaneet. Se on korvaamaton osa kulttuuriamme. Se ei ole mitään keksittyä eikä mikään poliittinen tai uskonnollinen dogmi, vaan osa todellista olemustamme – –

Konkani on kieli, jota puhumme kodeissamme, kieli, jolla ilmaisemme tuntemme lapsillemme, kieli, jolla riitelemme naapureidemme kanssa, kieli, jota käytämme, kun olemme hädässä, kieli, jolla rukoilemme Jumalaa. — Kristus opetti kalastajia heidän omalla kielellään. Buddha puhui kansalle sen omalla kielellä. Mahatma Gandhi kosketti syvästi ihmisten sieluja puhumalla kansan omalla kielellä. Tukaram²⁷ syytti ihmisten sydämiin antaumuksen valon puhumalla heille heidän omalla kielellään – –

Tahdomme edelleen rakastaa konkanin kieltämme ja Konkanin maatamme. Tämä ei merkitse, että emme välittäisi muusta maailmasta. Meidän rakkautemme muita kieliä kohtaan ei kärsi tästä. Kieleemme solmii suhteita muihin kieliin, mutta ei menetä omaa identiteettiään.

VASTUUUSTA

Suomen kielen aseman nostaminen 1800-luvulla on esimerkki onnistuneesta kielen emansipaatiosta. Nykyisessä yhteiskunnassamme kielten emansipaatio on jatkunut kahdella saralla: toisaalta puhekielen, murteitten ja slangin²⁸ ja toisaalta vähemmistökielten emansipaatiossa. Fennomaanien ponnistelu kielellisten oikeuksien hankkimiseksi suomalaisille alkoi ensin asian pohdiskelusta ja ideologisesta selvittelystä ja kesti sitten usean sukupolven ajan. Meidän aikanammekin vähemmistöt ovat lähteneet liikkeelle ongelmien oivaltamisesta ja erittelemisestä ja edenneet toimintaan sekä julkisuudessa että ruohonjuuritason tasolla. Myös enemmistöt tekevät työtä tiedostamalla asioita omasta suhteestaan vähemmistöihin, muodostamalla uutta kuvaa vähemmistöistä ja niiden asemasta ja muuttamalla enemmistön ja vähemmistön välisen vuorovaikutuksen rakenteita.

²⁶ Käsitteestä myönteinen etnolingvistinen tietoisuus ks. Fishman 1997.

²⁷ Konkaninkielisten keskuudessa tunnettu runoilija.

²⁸ Ks. Paunosen artikkelia tässä julkaisussa.

Kielen emansipaatio voi vaatia poliittista taistelua, kuten suomen kielen aseman nostaminen 1800-luvulla ja vähemmistökielten elvyttäminen meidän aikanamme. Mutta se voi myös olla spontaania kielellisen käyttäytymisen muuttumista, kuten suomen puhekielen vapautuminen on ollut. Olennaisena mausteena siihen voi sitä paitsi kuulua huumori ja leikki, niin kuin murteiden ja slangin arvonnousun yhteydessä nähdään. Kielen emansipaatio koostuu monenlaisesta toiminnasta: Se on identiteetin tutkiskelua, se on poliittista työtä, se on uutteraa aherrusta tekstien, kielioppien, sanakirjojen ja arkistomateriaalien parissa. Mutta se on myös runoja ja lauluja. Oman kielen merkitystä on ilmaistu käyttämällä metaforia sydän ja sielu. Kieltään elvyttävillä walesilaisilla on sananlasku »Kansa ilman kieltä on kansa ilman sydäntä» (Crystal 2000: 36). Tornionlaaksolainen laulaja Torvald Pääjärvi kertoi televisiohaastattelussa:

Mie päätin ette mie tehen tämän oman laulun omala kielelä. Muut saava sannaomita ne haluava. Sillon mie tunsin kunka se oon tärkeä tämä oma kieli. Tämä oon tämä sielun kieli.

Sielusta kirjoitti myös Porthan, kun hän otti kantaa vermlanninsuomalaisen ruotsinkielistämistä vastaan (sit. Manninen 2000: 243):

Mutta se, että hänet suorastaan käsketään määrääjassa luopumaan kielestään ja omaksumaan tilalle toinen, ei olisi pelkästään tyranniaa, vaan myös osoitus puuttuvasta ymmärryksestä ja harkinnasta: se olisi samaa kuin käskeä häntä muuttamaan ajatustensa järjestelmää, käsitteensä, niiden muodot, yhteydet, suhteet, ominaislaadut ja vivahteet, se on, muuttamaan koko sielunsa.

Tänäänkin pätee viisaus, josta arabialainen sananlasku muistuttaa (Sinnemäki 1992: 188): »Kielesi on ratsusi. Jos hoidat sitä hyvin, se hoitaa sinua, mutta jos laiminlyöt sen, se pettää sinut.»

Aikaisempien sukupolvien työ suomen kansan kielellisten oikeuksien hankkimiseksi ja suomen kielen kehittämiseksi ilmaisuvälineeksi kaikille elämänaloille on ollut paljon ponnistuksia vaatinut saavutus. Meillä on syytä nykyäänkin kunnioittaa sitä, sillä kielelliset ihmisoikeudet eivät valitettavasti koskaan ole olleet itsestäänselvyys. Meillä on nyt vastuu tästä perinnöstä, suomen kielestä, sen kehittamisestä ja saavutettujen kielellisten oikeuksien ylläpitämisestä uudessa tilanteessa yhä pitemmälle teknistyvässä ja globalisoituvassa maailmassa Euroopan yhteisön jäsenvaltiona.

Meillä on myös vastuu kielellisistä ihmisoikeuksista valtiossa, jossa olemme valtaa pitävänä enemmistönä. Me voimme kunnioittaa niiden työtä, jotka aikanaan hankkivat suomalaisille täydet kielelliset oikeudet, myös tukemalla niitä maamme vähemmistöjä, joitten kielellisissä oikeuksissa on edelleen ongelmia. Sulauttamispolitiikan perintö on ollut raskas ja moniulotteinen. Aivan kuten suomen kielen emansipaatio vaati aikanaan usean sukupolven työn, niin myös vähemmistökielten emansipaatio edellyttää sekä vähemmistön että enemmistön pitkäjänteistä työskentelyä. Toimivan monikulttuurisuuden ja -kielisyiden rakentaminen on aloitettu, mutta siinä on edelleen työtä ja haasteita.

Suomen kieliemansipaatioiden sarjan ensimmäinen vaihe sai aikoinaan alkunsa Lutherin reformatorisen kielipolitiikan ansiosta. Ensimmäisen ja nykyisen vaiheen hedelmistä jätän lopuksi lukijan vertailtavaksi samat jakeet (Joh. 13:34–35) Mikael Agricolan Uu-

den testamentin suomennoksesta vuodelta 1548 ja tornionlaaksolaisen kirjailijan Bengt Pohjasen meänkielennyksestä vuodelta 2000. Johanneksen evankeliumissa Jeesus sanoo opetuslapsilleen Agricolan kielellä (Agricola 1931 [1548]: 287):

Wdhen käskyn annan mine teille / ette te Racastatta keskenen / ninquin mine teite Rakastin / Senpäle / ette te Rakastat mös teite keskenen. Sijte iocainen tundepe ette te oletta minun Opetuslapseni / ios te pidhette ychteizen Rackauden keskenen.

Ja Pohjasen meänkielellä (*Tulkaa tekki följhyyen s. 259–260*):

Yhen uuen käskyn mie annan teile, ette tet rakastatta toisia, niinko mie olen teitä rakastannu, ette tekki rakastasitta toisia. Siittä jokhainen tuntee teät minun opetuslapsiksi, ko teilä oon rakhaus teän keskuuessa. ■

LÄHTEET

- AGRICOLA, MIKAEL: TEOKSET I–III = *Mikael Agricolan Teokset I–III*. Näköispainos 1931. Helsinki: WSOY.
- AIKIO, MARJUT 1988: *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ALLARDT, ERIK 1988: Yhteiskuntamuoto ja kansallisvaltio. – Katarina Eskola & Erki Vainikkala (toim.), *Maailmankulttuurin äärellä* s. 15–33. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 11. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- ALLARDT, ERIK – STARCK, CHRISTIAN 1981: *Vähemmistö, kieli ja yhteiskunta*. Helsinki: WSOY.
- AMERY, ROB 2000: *Warrabarna Kaurna! Reclaiming aboriginal languages from written historical sources: Kaurna case study*. Multilingualism and linguistic diversity. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- ANHAVA, TUOMAS 1967: *Runot 1951–1966*. Helsinki: Otava.
- ARONSEN, TERJE 1998: Miksi kveeninkieli kirjakielenä? – Arja Koskinen & Eira Söderholm (toim.), *Nordlyd* No. 26 s. 84–94.
- CRYSTAL, DAVID 2000: *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CUMMINS, JIM 1996: *Negotiating identities: education for empowerment in a diverse society*. California association for bilingual education. Ontario.
- DORIAN, NANCY 1993: Discussion note. A response to Ladefoged’s other view of endangered languages. – *Language* 69 No. 3 s. 575–579. New York.
- ERIKSEN, KNUT-EINAR – NIEMI, EINAR 1981: *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860–1940*. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- FISHMAN, JOSHUA 1991: *Reversing language shift. Theoretical and empirical assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- 1997: *In praise of the beloved language. A comparative view of positive ethno-linguistic consciousness*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- FITZER, GOTTFRIED 1983 [1968]: *Mitä Luther todella sanoi*. (Saksankielinen alkuteos: Was

- Luther wirklich sagte.) Helsinki: WSOY.
- GENESEE, FRED (toim.) 1994: *Educating second language children: the whole child, the whole curriculum, the whole community*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GIDDENS, ANTHONY 1991: *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- HARMON, DAVID 1995: The status of the world's languages as reported in ethnologue. – *Southwest Journal of Linguistics* 14 s. 1–28.
- HAUGEN, EINAR 1981: *Language fragmentation in Scandinavia: revolt of the minorities*. – Einar Haugen, J. Derrick McClure & Derick Thompson (toim.), *Minority languages today*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- 1987: *Blessings of Babel: bilingualism and language planning: problems and pleasures*. Contributions to the Sociology of Language, 46. Berlin: De Gruyter.
- HELANDER, ELINA 2000: Saamelainen maailmankuva ja luontosuhde. – Irja Seurujärvi (toim.), *Beaivvi mánát. Saamelaisten juuret ja nykyaika*. Tietolipas 164. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HIRVONEN, VUOKKO 1999: *Saamenmaan ääniä. Saamelaisen naisen tie kirjailijaksi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HUSS, LEENA 1999: *Reversing language shift in the far North. Linguistic revitalization in northern Scandinavia and Finland*. Studia Uralica Upsaliensia 31. Uppsala.
- HUSS, LEENA – LINDGREN, ANNA-RIITTA (toim.) tulossa: *Kielen emansipaatio Suomessa ja Ruotsissa* — tutkimusprojektin raportti no 1.
- ISAKSSON, PEKKA – JOKISALO, JOUKO 1998: *Kallonmittaajia ja skinejä. Rasisimin aatehistoriaa*. Helsinki: Like-kustannus ja Suomen Rauhanpuolustajat.
- JERNSLETEN, REGNOR 1986: *Samebevegelsen i Norge. Idé og strategi 1900–1940*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Tromsø.
- KEMILÄINEN, AIRA (toim.) 1985: *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*. Historiallinen Arkisto 86. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- KING, KENDALL A. 2001: *Language revitalization processes and prospects. Quichua in the Equadorian Andes*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- KORPIAAKKO-LABBA, KAISA 2000: *Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa — kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyyden ajan alkuun*. Sámi Instituuta. Diedut No 1/1999. Kautokeino.
- KOSKINEN, ARIA – SÖDERHOLM, EIRA (toim.) 1998: *Nordlyd* No 26. Tromsø University working papers on language & linguistics. Barentsin alueen itämerensuomalaiset vähemmistöt ja kirjakieli. Tromsø.
- KRAUSS, MICHAEL 1992: The world's languages in crisis. – *Language* 68:1 s. 4–10.
- LAUHAKANGAS, OUTI (toim.) 1997: *Sitaattimestarin muistelmat*. 2. painos. Helsinki: WSOY.
- LEHTOLA, VELI-PEKKA 1997a: *Rajamaan identiteetti. Lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvun kirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1997b: *Saamelaiset — Historia, yhteiskunta, taide*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- 1999: Aito lappalainen ei syö haarukalla ja veitsellä. – Marja Tuominen, Seija Tuulentie, Veli-Pekka Lehtola ja Mervi Autti (toim.), *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit. Osa 1: Outamaalta tunturiin* s. 15–32. Inari: Kustannus-Puntsi.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA 2000a: *Kielten emansipaatio ennen ja nyt*. – Helena Sulkala (toim.), *Kieli- ja kulttuurikontaktit* s. 100–121. Oulu/Kajaani: Oulun yliopisto.

- 2000b: *Säätyläisperheiden kielenvaihto kansallisen herätyksena aikoihin*. Esitelmä Helsingin yliopistossa 14.3.2000 ja Oulun yliopistossa 19.5.2000. Ilmestyy raportissa Huss – Lindgren (toim.) tulossa.
- 2000c: *Helsingin saamelaiset ja oma kieli*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MANNINEN, JUHA 2000: *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MCKAY, GRAHAM 1996: *The land still speaks. Review of aboriginal and Torres Strait islander language maintenance and development needs and activities*. Commissioned Report No. 44. Canberra: Australian Government Publishing Service.
- MAFFI, LUISA 1998: Language: A resource for nature. Nature and resources. – *The UNESCO Journal on the Environment and Natural Resources Research* 34 (4) s. 12–21.
- 2000: Linguistic and biological diversity: the inextricable link. – Phillipson, Robert (toim.), *Rights to language* s. 17–22.
- NETTLE, DANIEL – ROMAINE, SUZANNE 2000: *Vanishing voices. The extinction of world's languages*. Oxford University Press: Oxford.
- NIEMI, EINAR 1995: The Finns in northern Scandinavia and minority policy. – Sven Tägil (toim.), *Ethnicity and nation building in the nordic world*. Lontoo: Hurst & Company.
- 1997: Sami history and the frontier myth: a perspective on the northern Sami spatial and rights history. – Harald Gaski (toim.), *The Invention of selfhood. Sami culture in a new era. The Norwegian Sami Experience*. Karasjok: Davvi Girji OS.
- PAUNONEN, HEIKKI 2001: Kansankielestä kansalliskieleksi. – *Virittäjä* 105: 223–239.
- PHILLIPSON, ROBERT (toim.) 2000: *Rights to language. Equity, power and education*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- SINNEMÄKI, MAUNU (toim.) 1992: *Lentävät lauseet*. Helsinki: Otava.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE – PHILLIPSON, ROBERT 1989: *Wanted! Linguistic human rights. ROLIG-papir 44*. Roskilde: Roskilde University Centre.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 2000: *Linguistic genocide in education — or worldwide diversity and human rights*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Tulkaa tekki följhyyn. Evankeeljumit meänkielelä. Meänkielentänny Bengt Pohjanen* 2000. Barents-Publishers-FIN.
- VALKEAPÄÄ, NILS-ASLAK 1992: *Aurinko, isäni*. Suomentanut Pekka Sammallahdi. Dat o.s.
- WINGSTEDT, MARIA 1998: *Language ideologies and minority language policies in Sweden. Historical and contemporary perspectives*. Centre for Research on Bilingualism. Stockholm: Stockholm University.
- VIKØR, LARS 1993: *The Nordic languages: their status and interrelations*. Oslo: Novus.
- ZAIKOV, PEKKA 1998: Karjalan kielen elvyttämini. – Arja Koskinen & Eira Söderholm (toim.), *Nordlyd* No. 26 s. 111–117.